

ЦРКВА СВЕТИХ АПОСТОЛА

Свети Апостоли су подигнути на ранијем култном месту, при чему су делимично коришћени остаци затечене једнобродне цркве. Не зна се ни како је та црква изгледала ни да ли је била део неке веће целине којој су могли припадати темељи откривени на западној и јужној страни скупине пећких цркава. Археолошки радови овде нису изведени до краја. Врло је вероватно да подови и темељи постојећих цркава и велике приправе покривају остатке старијих грађевина. На основу увида у целину Св. Апостола једва се може понешто рећи о претходној цркви. Дозидана је купола са својом доњом конструкцијом, трансепт и олтарски простор. Тако образована целина стекла је све елементе које имају претходни рашки споменици — Милешева, Жича и Богородица Хвостанска. Њихови битни делови су: наос, купола на средини, бочне правоугаоне певнице, постављене приближно у попречној основи куполе, и развијени трodelан олтарски простор (цртеж I).

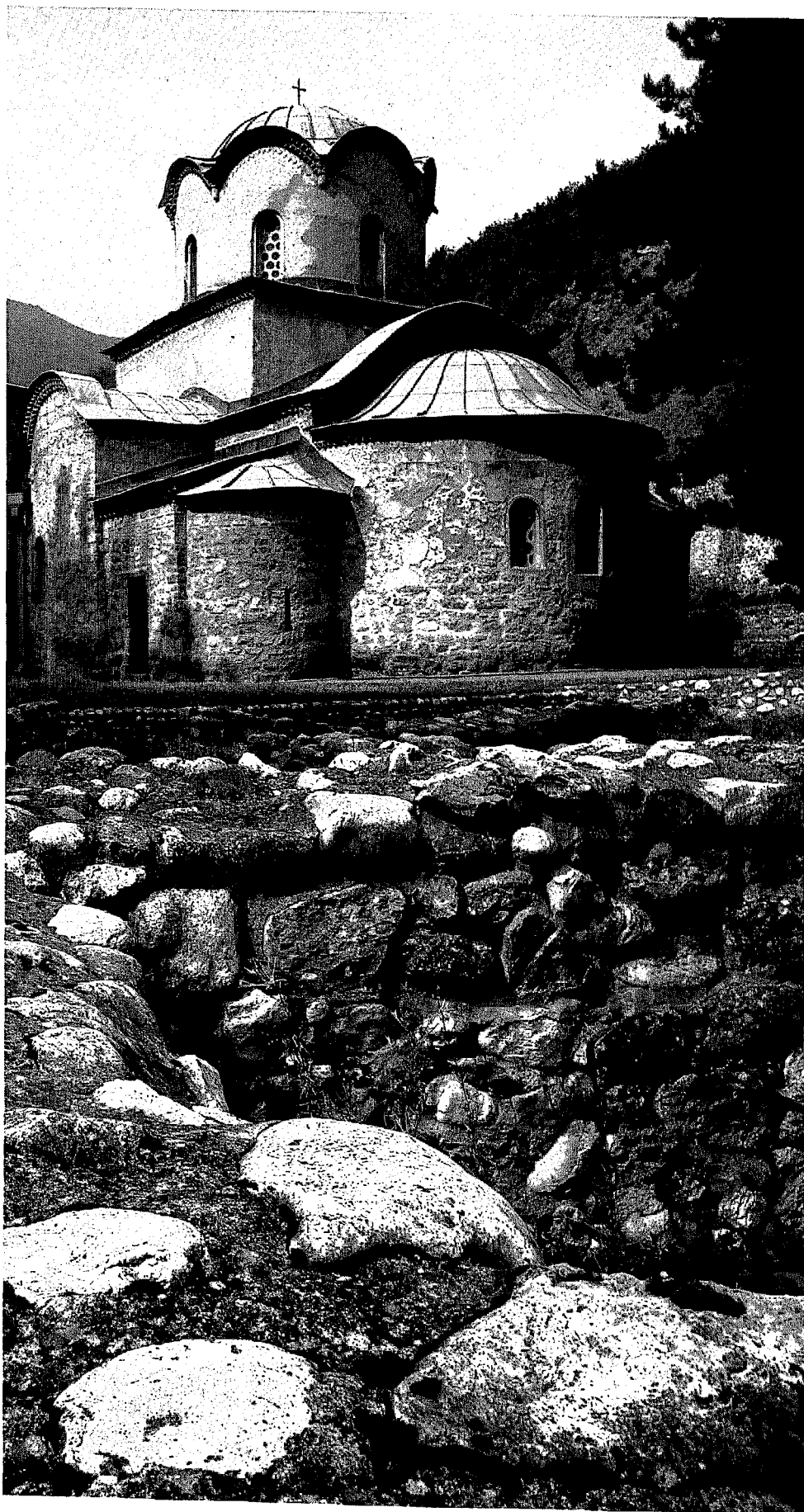

Цртеж I
Црква
Св. Апостола,
попречни пресек
кроз куполу

Наос старије цркве, по свој прилици неизмењен, постао је део Св. Апостола. Ктитора је на такво решење вероватно навела околност што је затечени наос био сразмерно дуг и простран, сличан наосу Св. Спаса у Жичи, дотадашњем седишту Архиепископије. Отуд је вероватно да се стара црква завршавала апсидом на месту на коме се налази купола Св. Апостола па бисмо — изведеном реконструкцијом — добили једнобродну, засвојену, грађевину, са олтаром на источној страни (цртеж II). Попут свега осталог, и отвори у бочним зидовима само су нагавештаји о претходној градитељској целини. Ово утолико пре што су неки од ових отвора изграђени у оквиру радова који су изведени по налогу архиепископа Арсенија,

за потребе нове грађевине. Археолошка опажања у току недавних конзерваторских радова показала су да је уз северну страну цркве било неко посебно одељење, или грађевина, подигнуто истовремено са црквом. У малом четворолисном отвору у источном делу јужног зида очувани су остаци орнаментације из времена које претходи обнови у XIII веку. Остаци старијег живописа очувани су и на северном зиду проскомидије Богородичине цркве. То је спољна страна јужног зида старије цркве. Фрагменти старијих фресака опажени су такође поред северног, накнадно сазиданог лиластра у наосу Апостола. Све то потврђује старије датовање наоса Св. Апостола. Нема правих података за поузданију реконструкцију целине и њено датовање, па неизбежно остајемо, са нашим претпоставкама, у времену које је следило обнови византијске власти на овом подручју, што значи од друге деценије XI века па надаље. На месту Св. Апостола је могла стајати једнобродна црква са бочним анексима или можда целина од три цркве једновремено саграђене, какве су решењима позната у грузијској архитектури. Ако наставимо истим током размишљања, ставићемо нашу цркву у онај ред споменика у коме се налазе базилика призренске катедрале и старији део Старог Нагоричина, као и северна црква Богородице Хвостанске.¹ О могућности постојања на овом месту још старије култне грађевине из рановизантијског времена, нема података. Једино би велике камене плоче у западном делу пода Св. Апостола могле потицати са неке рановизантијске цркве.

Као целина Св. Апостоли су засновани на програму по коме је саграђена поменута скупина рашких цркава, почевши од Жиче. Са добрим разлогом се верује да је овом програму дао обележје први српски архиепископ Св. Сава. И поред ситних, разумљивих разлика између пет споменика, најважнији део култног простора — купола, певнице и олтар — грађен је на основу

7

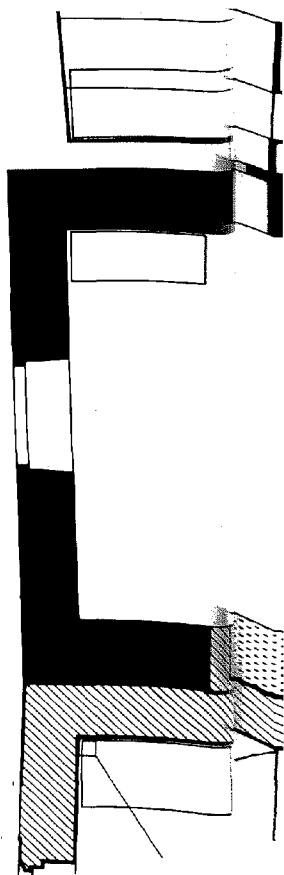
7.
Полег са
источне стране
на цркву Светијих
АјјосПола

исте замисли (цртеж IV). Почетно остварење, црква Св. Спаса у Жичи, била је образац и за низ цркава о којима је реч и за касније рашке храмове, све до Бањске. У Жичи је било недоумица једино око олтарског простора. Види се да је у цркви Св. Спаса напуштен тип тролучне конструкције испред олтара, а у односу на Студеницу је увећана апсида. Тако су бочни делови олтара — проскомидија и ђаконикон претворени у анексе одвојено сазидање. Слично решење је остварено у Богородици Хвостанској. У Милешеву је већ, изгледа нађено решење како да се сви делови олтара истовремено саграде, иако се у погледу волумена и овде ради о три целине. Тако је урађено и у Св. Апостолима.²

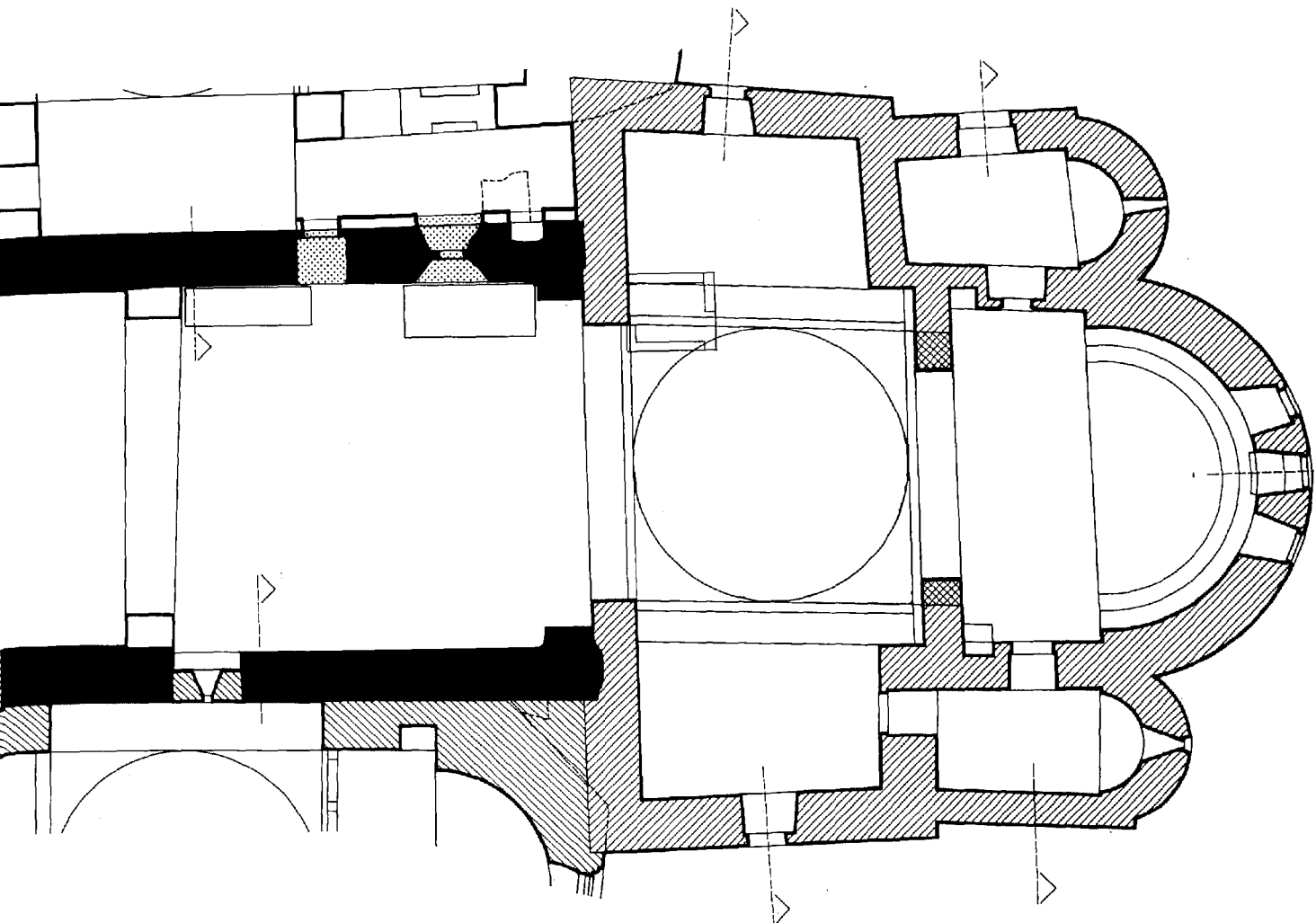
Приближне су мере карактеристичних делова у скупини наших споменика. У Св. Апостолима је пречник куполе 5,05 m, отвор певнице 4,25 m, полупречник апсиде 2,90 m. Трансепт, мерама подређен куполи, нема исти положај. У Богородици Хвостанској и у Придворици постављен је тачно у осовини куполе.

Више је било колебања у погледу западног дела цркве. Судећи према више околности, у Жичи је западни травеј првобитно био одвојен, да служи као припрата, па је образован у постојећем облику пошто је саграђена велика припрата. Слично се догодило и у Милешеву, да би пећки Св. Апостоли у затеченој грађевини добили решење које је у два претходна споменика након остварења (цртеж III). Отуда се неизоставно поставља питање како су у Св. Апостолима могли изгледати западни анекси. Да ли је у Пећи, бар делимично, био остварен онај склоп простора које је имало прво седиште архиепископије? Бочни параклиси су сразмерно слободно постављени у односу према цркви, али их је црква Св. Апостола морала имати. Највероватније су били дограђени уз западни део наоса. Међутим, сасвим је неизвесно да ли је уз западну страну цркве постојала катихумена и у вези са њом и звоник. За сада ништа не упућује на било какав закључак.

У облицима, елементима конструкције и начину зидања Апостола јасно се опажа воља ктитора да се ослони на искуства стечена изградњом већ споменутих претходних дела. На основу збира сличних детаља може се закључити да у изградњи Апостола учествују такође неки од мајстора који су радили на Богородици Хвостанској, Милешеву и Придворци. Куполу, изнутра и споља кружног тамбура са пандантифима на угловима, носи склоп лукова и зидова (сл. 8). У структури се очувало решење по коме су познате куполе првих рашких споменика. Основни ослонац куполе чине спољни зидови грађевине, односно попречни лукови који стоје на источној и западној страни. Уз њих су унутра, према куполи, уграђени прислоњени лукови, како би се целина учинила што постојанијом. Овај склоп — обично називан балдахин — у пећким Апостолима има више геометријску него статичку вредност. Унутрашњи прислоњени лукови су сасви уски, те у суштини само олакшавају зидне масе испод куполе. Међу скупином споменика о којима је реч, почевши од Жиче, поткуполна конструкција Апостола је, по свом симетричном решењу најближа Придворци.³ Олтарски простор Апостола, завршен трима полукружним апсидама, најближи је олтарском простору Милешеве. У основи и у волуменима су на сличан начин израђена и одељења проскомидије и ђаконикона. Певнице и олтарски анекси одвојени су као посебне целине. Међутим, главни део олтара у Апостолима понавља право рашко решење, што је у Милешеву изостављено; испред апсиде је образован травеј, засвојен продуженим полуобличастим сводом. У Апостолима се пазило да главни простор олтара буде довољно простран за присуствовање више свештених лица, што је неопходно архиепископским литургијама. Уза зид апсиде у Апостолима је изграђен уобичајени банак за седење. Све три апсиде су засвојене полукалотама. Четвртобличасти сводови изнад проскомидије и ђаконикона појављују се и у Придворци, а вероватно су пореклом из апулијске романике, што говори о могућем кретању мајстора.⁴

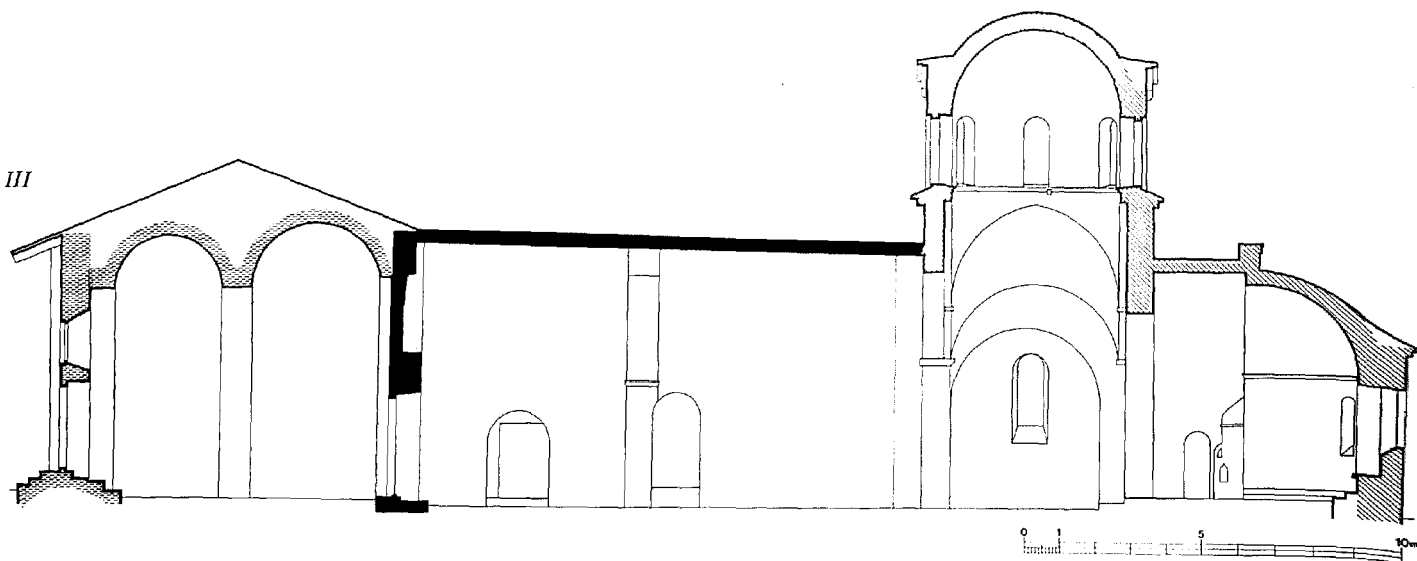
II

Међу отворима у наосу Апостола само нам је западни улаз јасан. Његов камени оквир је настао при обнови у време архиепископа Данила II. Остали отвори у наосу нису археолошки потпуно јасни; у питању су везе са бочним просторијама из двају раздобља ове грађевине. Прозори на куполи, певницама и олтару, једноструки и полукружно завршени, грађени су по узору на једноставне рашке прозоре, чији се облик није мењао још од Светог Николе код Куршумлије. Њихов положај на куполи одговара распореду прозора на византијском осмостраном тамбуру, а три прозора на главној апсиди у добро познатој су традицији раних и средњовизантијских прозора на апсидама. На пећким Апостолима они замењују трифору. Логичан и уобичајен распоред прозора омогућавао је да под куполом и у олтару буде довољно дневног светла.

Оба дела Св. Апостола слично су зидана, од ломљеног притесаног камена и кречног малтера. Сводови су грађени од сиге. Приликом грађења је, очигледно, било предвиђено да се фасаде омалтеришу, да би малтер потом био обојен црвено.⁵ Грађевине су извели искусни мајстори, који су добро познавали начела конструкције. То је посебно видљиво у поткуполном склопу. Лукови који носе куполу, као и сама купола, добро су изведени. Поткуполни лукови су благо преломљени у темену, да би им се ојачала стабилност, а остали лукови, као и сводови изнад певница, полукружног су пресека. Сви делови горње конструкције имају одговарајући геометријски лик. Само су сферни пандантифи ближи равним него сферним троугловима. Накнадни рад видљив је на источној страни. Испод куполе су саграђена два лука, један изнад другог. Пошто је првобитни лук из непознатих разлога пропустио, испод њега је саграђен други.

*Цртеж II
Основа (1:100)
цркве
Св. Апостола*

*Цртеж III
Попречни пресек
кроз припратју и
подужни пресек
кроз цркву
Св. Апостола*

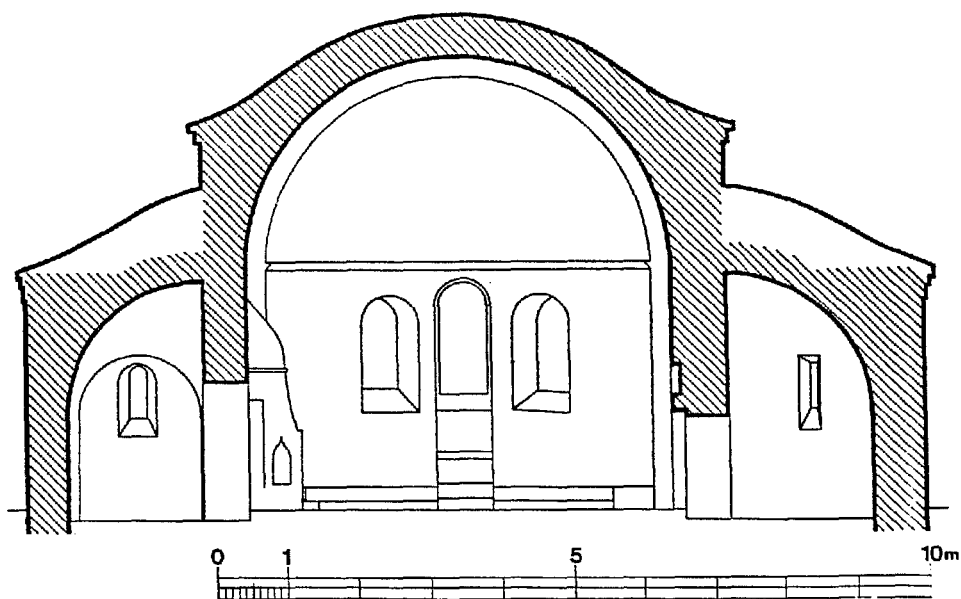
О првобитном сталном, каменом намештају у цркви нема података. Будући да се у проскомидију улази из северне певнице и да је сразмерно узак отвор испред средњег дела олтара, вероватно су у олтарској прегради биле постављене само царске двери.

Споља је на Св. Апостолима било накнадних измена, које треба имати у виду да би се могао замислити првобитни изглед грађевине (сл. 7). Повишени су купола и чеони зидови оба крака трансепта. Првобитно су северни зид северне певнице и јужни зид јужне певнице били много нижи и вероватно завршени у облику троугаоних фронтонa. Судећи по томе, певнице су и обликом и висином биле сличне другим рашким певницама.

У пећким Апостолима прави су израз нашли замисли и схватања особени за рашку монументалну архитектуру првих деценија XIII века. Готово у свему — од плана до детаља, овде се преплићу искуства и начела византијске и романске архитектуре, док је у остварењу истрајало нешто строже монашко схватање уметности. Функционално и јасно утврђена схема основе непосредно је исказана у простору. Делови простора су изграђени у мерама и односима који су били ближи византијским него романским схватањима хармоније. Свети Апостоли се у том погледу разликују од Милешеве, у чијем је одавно опаженом вертикализму видљив удео романских мерила простора. Делови горње конструкције, начин зидања, па и употребљени материјал, обележја једноставне и помало строге свакодневне праксе романских зидара, омекшани су слободним линијама структуре и црвеном бојом фасадних површина. У свом првобитном изгледу пећки Апостоли су били узоран образац градитељских схватања која су изградила свој ред вредности између двају тадашњих водећих уметничких подручја. Под окриљем византијског духовног света, и у његовим оквирима изграђених погледа на архитектуру, поручиоци су умели да наметну занатлијама своја уметничка гледишта. Било које поређење рашких споменика, или оних што се налазе у области рашких утицаја, са сличним споменицима неке од блиских романских школа, на пример са апулијском, откриће осетне разлике.

Најстарија црква пећке целине је не само скромна грађевина већ је остала без и једног скупогеног детаља: портала, прозора или било чега другог. Настала је у времену када се доста градило, јер су такве биле државне и друштвене потребе. Не би се ипак рекло да су недостајала средства. Сигурно и зналачки изграђен пројект говори о добром архитекту, а брига за пажљиву обраду волумена и боју на фасадама — о култивисаном поручиоцу. У чему је, донекле, била загонетка? По свој прилици — у схимничком (монаш-

IV

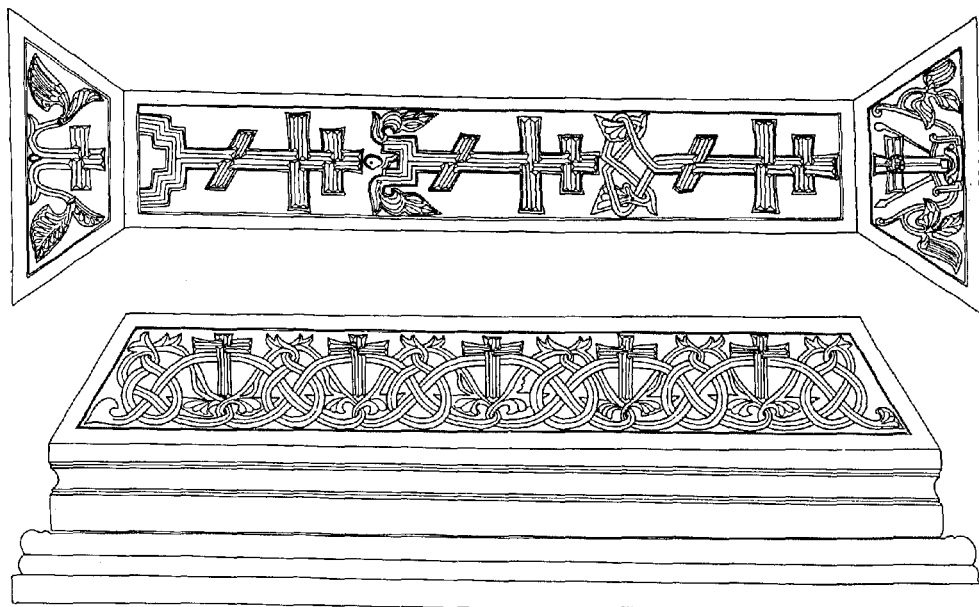

Цртеж IV
Црква
Св. Апостола,
попречни пресек
кроз олтарски
простор

ком) односу према материјалним добрима. Лепота облика и боја припада-
ла је вишим, духовним вредностима, а мермер је имао тежину овоземаљског
добра. Данас се можемо само запитати није ли описани распоред добро обе-
лежавао и друштвени положај ктитора. У најмању руку уочљиво је да рас-
кош материјала владарских маузолеја није могла да буде досегнута ни у Пећи.

Није остао сачуван ниједан податак из XIII века када су обављени ве-
лики градитељски захвати на Пећи. То је разлог што се мора, да би се бар
нешто сазнало о том времену, ослонити на изворе из XIV века, млађе најма-
ње седамдесет година. Реч је, најпре, о *Уводу* у превод *Јерусалимској пџи-
и-ка*, који је написао архиепископ Никодим 1318/19. године. У њему се каже да
је цркву у Пећи „сازдао“ и „створио“ први српски архиепископ Сава. Урадио
је то по угледу на велика хришћанска светилишта у Палестини, на јерусалим-
ски храм на Сиону и на храм манастира Св. Саве Освећеног, недалеко од Је-
русалима.⁶ Свакако је морао посетити Свету земљу, где се упознао с изгле-
дом храмова који су му послужили за узор. Дакле, могло је то бити тек у тре-
ћој или четвртој деценији XIII века.

V

Цртеж V
Саркофаг
архиепископа
Саве II. Дужина
посиоља 2,32 м.
Црква
Св. Апостола

8.
Црква Светлих
Апостола,
кујола, поглед са
источне стране

Други податак о грађењу у XIII веку налази се на фреско-сликарству у певницама пећке цркве Св. Апостола, насталом негде око средине XIV века. Ту су, на зидовима према иконостасу, насликани: Сава Српски, у јужној певници заједно с великомученицима — ратницима, а св. Симеон Немања у северној, упоредо с великим монасима православља. Сачувани су натписи уз ликове српских светитеља, у којима је сваки назван „ктитор овог светог места“.⁷ Иако много млађи од времена о којем доноси податке, овај извор добија на вредности ако се претпостави да је живопис у певницама поновио програм првобитног сликарства из XIII века. То је, наиме, могућно с обзиром да су млађе фреске са старијим уклопљене у целину. Може бити да су, без обзира на оштећења првобитних фресака у певницама услед влажења — због чега се и морало средином XIV века прићи поновном живописању — остали њихови трагови. Чак и да су на првобитним фрескама били портрети Симеона Немање и Саве — јер њих заједно сликају од треће деценије XIII века, од настанка фресака у милешевској припрати — ипак треба бити опрезан с коришћењем података из натписа о ктиторству Симеона и Саве. Исказ о ктиторству могао би бити и плод домишљања архиепископа XIV века, који су се латили обнове Пећи. То се мање односи на улогу архиепископа Саве, а више на ону Симеона Немање с обзиром да се не потврђује другим изворима. Претпоставка о Савином ктиторству, дакле, има, бар за сада, већу вредност.